

1600-luvun sanakirjojemme suomalaissanasto ja sen alkuperä

Johdanto

Vaikka 1600-luvun tulkisanakirjat ja niiden sisältämä sanasto on monessa yhteydessä todettu erityisen kiinnostavaksi suomen kielen ja varsinkin vanhan kirjasuomen lähteeksi, ei niiden sanastosta ole olemassa mitään teosten sisältöä laajemmin käsittelevää esitystä. Tässä artikkelissani tarkoitukseni on tehdä avaus näiden sanastojen kokonaisvaltaisempaan tutkimukseen ja verrata teosten suomenkielistä sanastoa keskenään. Kiinnostavia huomion kohteita ovat muun muassa teosten välisten yhteisten lekseemien määrä ja näin ollen myös eroavan sanaston suhteellinen osuus, sekä aivan erityisesti lekseemien murrelevikit ja teosten väliset sanastolliset suhteet.

Tutkimukseni lähtökohtana ovat tiedot, joita meillä varhaisten sanakirjojemme tekijöistä on. Ruotsalainen Erik Schroderus (1608–1639) kirjoittaa laatimansa monikielisen latina–ruotsi–saksa–suomi-sanakirjan *Lexicon Latino-Scondicumini* (1637) latinankielisessä esipuheessa koonneensa teoksen sisältämän suomenkielisen aineiston matkallaan Pohjois-Suomessa. Hän selvittää edelleen saaneensa suurimman osan sanastostaan Oulun kappalaiselta Marcus Paavalinpoika Björneburgensikselta (Marcus Sadelerus), joka nimensä mukaisesti oli kotoisin Porista. Silloin tällöin kirjallisuudessa mainitaan myös Schroderuksen sanakirjan vuotta 1637 varhaisempi painos, jonka on oletettu ilmestyneen vuonna 1632. Käsitystä kritisoi jo E. N. Setälä. Hänen mukaansa kyseessä on alkuaan painovirheestä johtunut erehdys.¹ Teoksen esipuheet on päivätty 1637, eikä niissä ole mitään mainintaa aikaisemmasta painoksesta. Lisäksi kuningatar Kristiinan tekijälle osoittama käskykirje koskien matkaa Suomeen on päivätty 4. joulukuuta 1635. (Setälä 1898, 314–315; ks. muista teorioista Romppanen 2001, 106–108.)

1. Setälän mukaan oletus vuonna 1632 ilmestyneestä *Lexicon Latino-Scondicumini* 1. painoksesta on saanut alkunsa Jacob Axelsson Lindblomin vuonna 1790 julkaisemasta sanakirjasta *Lexicon latino-suecanum* (1898, 316). Teoksen latinalais-ruotsalaisia sanakirjoja koskevassa luettelossa ilmoitetaan *Lexicon Latino-Scondicumini* 1. painoksen ilmestymisvuodeksi MDCXXXII (1632). Samassa yhteydessä mainitaan tosin myös vuoden 1637 (toinen) painos, joten varsinaisesta painovirheestä ei ole kyse (Lindblom 1790, em. luettelo s. 1). Vuonna 1680 ilmestynyt ruotsalaista kirjallisuutta luetteloiva Johannes Schefferuksen teos *Svecia literata* tuntee vain vuoden 1637 painoksen (mt., 165), kuten myös Eva L. Haugenin (1984) *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries* (mt., 106).

Järjestyksessä toinen suomen kielen sisältänyt sanakirjamme *Variarum rerum vocabula Latina, cum Suetica et Finnonica Interpretatione* (VR) ilmestyi vuonna 1644. Teos oli ilmestynyt ensimmäisen kerran jo yli 100 vuotta aiemmin (1538) nimellä *Variarum rerum vocabula cum Sueca Interpretatione*, jolloin se sisälsi latinankielisten ilmausten selityskielenä ainoastaan ruotsin. Teoksen on arveltu perustuvan latinalais-saksalaiseen sanakirjaan *Pappa puerorum* (Collijn 1925, 6). VR 1644 ilmestyi ilman tekijän nimeä kuten latinalais-ruotsalainen edeltäjänsäkin (Palmér 1924, 419). VR:n suomalaisen sanaston alkuperää ei siis tunneta, eikä tekijästä ole juuri esitetty olettamuksia. VR 1644:stä otettiin uusia painoksia ainakin vuosina 1658 ja 1668 (Hakulinen 1967, 85).

Usein VR 1644 sidottiin yhteen samana vuonna Tukholmassa painetun oppikirjan *Formulae puerilium colloquiorvm* (Poikien keskustelukaavoja) kanssa. Kokonaisuus on omistettu Turun hovioikeuden presidentti, valtaneuvos ja vapaaherra Jöns Knutinpoika Kurckille (Kurki) ja hänen pojalleen Gabrielille. Myöskään tämän kirjasen tekijää ja suomalaisten vastineiden laatijaa ei tunneta. On kuitenkin katsottu, että tekijän on täytynyt kuulua Jöns Kurckin lähipiiriin (Rapola 1967, 146; Häkkinen 2009, 11, 28). Kaisa Häkkisen mukaan yhteen sidottuja VR:a ja *Formulae* ei suoralta kädeltä voida todistaa saman henkilön tekemiksi, koska niiden kielestä ei erotu sellaisia ominaispiirteitä, jotka erottaisivat ne muiden teosten kielestä. Häkkinen on tarkastellut *Formulaen* uusimman laitoksen (2009) yhteyteen kirjoittamassaan artikkelissa teoksen kieltä. Hän esittelee kirjoituksessaan sanoja kuten myös muita kielenpiirteitä, jotka viittaavat yhtä lailla Varsinais-Suomeen kuin muillekin murrealueille. Häkkinen nostaa kuitenkin esille yhden mahdollisen tekijän nimen, turkulaissyntyisen Laurentius Petri Aboicuksen (1605–1671), mutta esittää lopulta argumentteja enemmän häntä vastaan kuin hänen puolestaan. (Häkkinen 2009, 16–21, 28.)

Henrik Florinuksen (1633–1705) tulkisanakirja *Nomenclatura Rerum brevissima, Latino-Sveco-Finnonica* ilmestyi Turussa 1678. Florinus oli syntynyt Paimiossa, eteläisessä Varsinais-Suomessa. Hän työskenteli kirkkoherrana kymmenisen vuotta Hämeenlinnassa, minkä jälkeen hän palasi kotiseudulleen Paimioon vuonna 1671 vastaavaa tehtävää hoitamaan (Rapola 1929, 46). Sanakirjassaan Florinus käytti oman kotimurteensa lisäksi hämäläistä sanastoa. *Nomenclaturasta* ilmestyi vuonna 1683 Florinuksen itsensä tarkastamana 2. painos, johon hän lisäsi myös uutta sanastoa. Myöhemmät painokset ilmestyivät nimellä *Vocabularium Latino-Sveco-Germanico-Finnonicum*, ja niitä otettiin ainakin vuosina 1695, 1708 ja 1733. (Hakulinen 1967, 86.)

1600-luvun sanakirjojamme koskevia avoimia kysymyksiä

Birgitta Romppanen (2001) listaa suomi–ruotsi-sanakirjan ja yksikielisen suomen kielen sanakirjan kehitysvaiheita käsittelevän väitöstudiumuksensa *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken* päätteeksi merkittäviä sanakirjojamme koskevia tulevaisuu-

den tutkimusaiheita. Tällaisina hän pitää muun muassa sen selvittämistä, ketkä todella ovat osallistuneet Schroderuksen sanakirjan toimitustyöhön ja kuka on *VR*:n suomenkielisen sanaston laatija (ks. myös muista aiheista Romppanen 2001, 311–312).

Schroderuksen *Lexicon Latino-Scondicumista* (1637) ja Florinuksen *Nomenclaturasta* (1678) on julkaistu näköispainokset, edellisestä vuonna 1941 ja jälkimmäisestä vuonna 1976. Molempiin teoksiin on lisätty suomalaisten sanojen aakkosellinen sanahakemisto. Lauri Hakulinen totesi jo vuonna 1967 sanakirjojamme käsittelevässä kirjoituksessaan, että *VR* 1644:stä kannattaisi julkaista aakkosellisella hakemistolla täydennetty näköispainos (mt., 85). Tällaista ei kuitenkaan ole koskaan toimitettu, vaikka vuoden 1644 painoksesta ei ole olemassa kuin muutama kappale. Osasyynä siihen, ettei näköispainoksen toimittamiseen ole ryhdytty, saattaa olla se, ettei *VR*:n suomalaissanastosta ole yhtä vaivatonta ja yksinkertaista koota aakkosellista hakemistoa kuin Schroderuksen ja Florinuksen teoksista: *VR* on rönsyilevämpi, se esittää suomenkieliset vastineet usein monisanaisina selityksinä. *VR* 1644 sisältääkin huomattavasti enemmän suomenkielistä sanastoa kuin latinankielisten hakusanojen määrästä voisi päätellä (ks. myös alaviite 2).

Keskityn tässä tutkimuksessani etsimään johtolankoja Schroderuksen sanakirjaa ja *VR*:a koskevien kysymysten selvittämiseksi. En näin ollen tule kirjoituksessani paneutumaan Florinuksen teoksen sanastorakenteen selvittelyyn, vaan käytän *Nomenclaturan* sanastoa tukena kahden varhaisemman sanaston alkuperää paikantaessani.

1600-luvun sanakirjojemme sanaston murre-edustus

Voitaneen olettaa, että paitsi Schroderuksen ja Florinuksen teosten myös *VR*:n sanaston takana on vanhalle kirjasuomelle ominaisesti länsimurteiden edustaja. Niiden tietojen perusteella, joita Schroderuksen sanakirjan lähteistä on olemassa, odotuksenmukaista olisi, että teoksen sanasto viittaisi läntiseen Satakuntaan (Pori) ja toisaalta pohjoisiin pohjalaismurteisiin (Oulu). *Nomenclaturan* kokoajan Florinuksen kotikieli oli 1600-luvulla Paimiossa puhuttu etelävarsinaissuomalainen murre, mutta sanakirjan sanastoon on osin vaikuttanut myös hämäläinen puheenparsa. On pidettävä odotuksenmukaisena, että esimerkiksi länsisatakuntalaisen ja etelävarsinaissuomalaisen sanaston välillä on eroja (Paimio sijaitsee Porista noin 150 kilometriä etelään). Alueiden väliin jäävät *Suomen murteiden sanakirjan* murrejaon mukaisesti Varsinais-Suomen ylämaa, pohjoinen Varsinais-Suomi ja Etelä-Satakunta.

1600-luvun tulkisanakirjat sisältävät pääasiassa yleisesti tunnettua perus-sanastoa. Eri teoksia vertailtaessa kiinnostavaa aineistoa on se osa sanastoa, jota tavataan vain tietyillä murrealueilla. Osa tällaisista sanoista esiintyy vain yhdessä teoksessa ja osa kuuluu kahden teoksen väliseen yhteissanastoon. Tarkemmin teosten sisältämien sanojen murrelevikkejä tutkimalla on mahdollista

tehdä päätelmiä esimerkiksi kahden ensimmäisen sanakirjamme kokoajista tai informanteista. Varhaiset tulkki-sanakirjamme ovat ilmestyneet varsin lyhyen ajan sisällä (1637, 1644 ja 1678), joten ne edustavat saman aikakauden kieltä. Tämä on teosten kielen tarkastelun kannalta kiinnostava seikka.

1600-luvun sanakirjojemme sanasto lukuina

Tutkimukseni pohjana on Schroderuksen *Lexicon Latino-Scondicumista* (näköispainos 1941) ja Florinuksens *Nomenclaturasta* (näköispainos 1976) kootut aakkoselliset hakemistot. Olen laatinut vastaavan luettelon myös VR 1644:n sanastosta. Lisäksi olen rakentanut kaikki kolme sanastoa kattavan aakkosittain järjestetyn tiedoston sekä luonut pienempiä tiedostoja, jotka käsittävät esimerkiksi kahden teoksen väliset yhteiset lekseemit. Aineistossani on Schroderuksen sanakirjasta peräisin olevia suomenkielisiä esiintymiä noin 2050, VR 1644:stä reilut 3700 ja *Nomenclaturasta* reilut 3600.² Koska *Nomenclaturassa* verbejä ei juuri esitellä, olen jättänyt ne pois laskelmistani myös kahden muun teoksen osalta. Mukana ei myöskään ole teosten adverbi-, prepositio- ja konjunktiolukujen sanastoa.

Kaikille 1600-luvun sanakirjoillemme yhteistä sanastoa on noin 850 lekseemiä. Kaikissa sanakirjoissa esiintyy varsin runsaasti sanastoa, jota kaksi muuta sanakirjaa eivät tunne: yksin Schroderuksen sanakirjassa tavattavia sanoja on noin 670, ainoastaan VR:ssa esiintyviä noin 1820 ja *Nomenclaturassa* 1670. Teosten sanastot eroavat näin ollen toisistaan varsin paljon. Sanastoilla on noin 850 yhteisen lekseemin lisäksi kahden teoksen välisiä yhteisiä sanoja. Kahden varhaisimman teoksen, *Lexicon Latino-Scondicumin* ja VR:n välistä yhteissanastoa, jota ei siis esiinny *Nomenclaturassa* (1678), on noin 250 lekseemiä. Schroderuksella ja Florinuksella esiintyviä, mutta VR:sta puuttuvia sanoja on noin 290. Vain VR:ssa ja *Nomenclaturassa* esiintyvää sanastoa on noin 810 sanaa. Schroderuksen teos on sanamäärältään kahta myöhempää teosta suppeampi, mutta VR:n ja *Nomenclaturan* välisen yhteisen sanaston määrä on tästä huolimatta suhteellisesti selvästi suurin. Kolmessa ensimmäisessä sanakirjassamme on ilman verbejä ja adverbi- ja prepositio-osioiden sanastoakin noin 6400 suomenkielistä sanaa tai pidempää ilmausta.

2. Esiintymäksi olen laskenut sanaliitoista, erikseen kirjoitetuista yhdyssanoista ja muista useampi-sanaisista ilmauksista sekä kokonaisuuden että jokaisen osan erikseen (mikäli osat eivät esiinny teoksessa myös itsenäisinä sanoina). Hyvin pitkä selitys saattaa sisältää useitakin sanaa pidempiä ilmauksia, jotka olen huomioinut erikseen.

Schroderus: *Lexicon Latino-Scondicum* 1637

Olen poiminut yksityiskohtaisempaan tarkasteluun ne ainoastaan Schroderuksella esiintyvät sanat, jotka poikkeavat nyky-yleiskielestä tai muutoin yleisesti tunnetuksi katsomastani suomen kielestä. Osa tästäkin sanastosta osoittautuu murretietojen perusteella laajalti murteissamme tunnetuksi. Lisäksi suurehko osa vanhojen tulkisanakirjojemme sanastosta on sellaista, ettei niistä löydy mainintoja suomen murteiden sana-arkiston aineistosta.

Niiden murretietojen perusteella, joita yksin Schroderuksella tavattavasta sanastosta on olemassa, voidaan todeta teoksen sanaston viittaavan laajalle alueelle läntiseen Suomeen: läntiseen Satakuntaan, pohjoiseen Satakuntaan, Etelä-Pohjanmaalle ja Keski-Pohjanmaalle. Lisäksi teoksessa esiintyy muutamia Länsipohjan murrealueella tunnettuja sanoja. Muutaman sanan levikki viittaa Poria etelämmäs eli pohjoiseen Varsinais-Suomeen, mutta huomattakoon, että Pori sijaitsee läntisen Satakunnan ja pohjoisen Varsinais-Suomen murrealueiden rajalla. Schroderuksen sanaston levikki ulottuu näin ollen etelässä Porin korkeudelta länsirannikkoa ja Pohjanmaalla ruotsinkielistä asutusta myönteillen aina Pohjois-Suomeen asti.

Sanoja, joita *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS) ja suomen murteiden sana-arkiston (SMSA) sisältämien tietojen perusteella tavattaisiin tai olisi tavattu ainoastaan suppealla alueella läntisessä Satakunnassa, ei tarkastelemisani sanoissa ole. Suuri osa Schroderuksella esiintyvistä sanoista on sellaisia, että ne tunnetaan läntisen Satakunnan lisäksi myös muualla, esimerkiksi *allikko* 'vesilammikko' (SMS: *allikko* SatE-L-P; VarP-U-Y; HämP-E),³ *amma* 'imettäjä' (SMS: *amma* Sat; Var; Häm; PohP); *flammiska* 'kirjava kangas' (SMS: *flammisen* 'kirjava, laikullinen' SatL: Ahlainen; *flammata* 'värjätä lanka, kangas laikulliseksi' > *flammattu* 'laikullinen' SatL; VarP-E-Y; myös joitakin esiintymiä liepeiltä); *hulikka* 'taikina-astia' (SMS: *hulikka* SatL; vähän SatP; VarP; PohE) ja *karsaus* 'käyryys, viistous tms.' (SMS: *karsaus* 'vinous, kierous' SatL: Pori; PohK: Himanka; SavE: Kangasniemi).

Osa ainoastaan Schroderuksella esiintyvistä sanoista on sellaisia, että niistä on olemassa tietoja pohjoisesta Satakunnasta sekä joistakin muista murteista, mutta ei läntisestä satakuntalaismurteesta. Tällaisia sanoja ovat *haapio* 'ruuhi, vene' (SMS: *haapio* SatP; myös VarP: Luvia); *kahilas* 'kaisla' (SMS: *kaisla* > *kahilas* SatE-P osaksi; HämP osaksi); *kartiska* 'katiska' (SMS: *kaartiska* SatP et. osa, HämP pohj. osa, KesL et. osa) ja *kiihtelys* (mittayksikkö) (SMS: *kiihtelys* 'yl. oravannahkojen määrään perustuva mittayksikkö' SatP: Karvia; HämP: Hauho; SavP: Leppävirta).

Toisin kuin olisi voinut olettaa, Schroderuksen sanakirjan sanastosta ei juuri tavata merkkejä pohjoispohjalaisesta murteesta: yksinomaan tälle murrealueelle ei viittaa yksikään lekseemi. Aineistossa on kuitenkin muutama

3. Käyttämäni murrealueita koskevat lyhenteet perustuvat SMS:n noudattamaan merkintätapaan (ks. esim. SMS 1, XX–XXI; Tuomi 1989, 94–95).

Länsipohjaan viittaava sana: *marsio* 'verkkomainen pussi', *tarvi* 'heinätavi tai muu sorsalintu' ja *tohtaja* 'tod. näk. kuikka'. Runsaahkon satakuntalais-murteiden ja muutamien pohjoisempaan Suomeen viittaavien sanojen lisäksi Schroderuksen sanakirjassa esiintyy huomattavan monia etelä- ja keskipohjalaismurteissa tunnettuja sanoja: *hilkku* 'jokin päähine, hilkka' (SMS: *hilkku* PohE, lisäksi joitakin tietoja liepeiltä); *häklä* 'pellavan puhdistusväline' (SMS: *häkilä* > *häklä* PohE länsiosa; PohK-P; Kai; PerP; LänP; VarU osaksi, ei muualla Varsinais-Suomessa; HämE osaksi; HämK jne.); *kapalokset* 'kapalo' (SMS: *kapalos* joitakin tietoja PohE; Sav; KesP-L); *klunti* 'koulupoika' (SMS: 'pojankloppi' PohK: Himanka; VarU: Vihti; HämP: Urjala); *knytingi* 'ilmeisesti jokin solmeiltu, sidottu vaatekappale' (SMS: *knyytinki* 'silkkihuvista sidottu naisten päähine' PohK: Kaustinen); *kouri* 'ruutana' (SMS: *kouri* PohK rannikko; PohP). Monet näistä pohjalaismurteiden sanoista ovat tunnettuja myös ruotsin murteissa (esim. SEO: *hilka*, SD: *helika*; SD: *glunt*, SEO: *glunt*; SD: *häkkel*, SEO: *häckla*; SD: *knyttning*).

Etelä- ja keskipohjalaiset murteet sijoittuvat maantieteellisesti länsisatakuntalaisten ja pohjois-pohjalaisien murteiden väliin. Alue on varsin laaja. Koska suomen murteita koskevat muistiinpanot ovat jopa yli 300 vuotta Schroderuksen sanakirjan ilmestymisaikaa myöhäisempiä, ovat murrelevikeissä tapahtuneet muutokset toki mahdollisia. Osa sanastosta on saattanut ajan kuluessa jäädä käytöstä, eikä ylipäätään kaikkea todellisessa kielenkäytössä tavattua sanastoa ole saatu kaikkialta tallennetuksi arkistoon. On myös otettava huomioon, että niiden yksittäisten sanojen määrä, joihin perustuen edellä mainitun kaltaisia päätelmiä pystytään tekemään, on suhteellisen vähäinen. Toisin sanoen vain harvan sanan murrelevikki on tarkoitukseen tarpeeksi tarkkarajainen. Joka tapauksessa etelä- ja keskipohjalaismurteiden edustus Schroderuksen sanakirjassa on merkittävä.

Variarum rerum vocabula latina 1644

Hyvin kiinnostavaa on etsiä vastauksia tuntemattoman tekijän kokoaman *Variarum rerum vocabula latinan* sanaston alkuperään liittyviin kysymyksiin. Yksityiskohtaisesti tarkastelemani sanaston kokosin VR:n osalta samoin kriteerein kuin edellä Schroderuksen sanaston. Tutkimusteni tuloksena voin todeta VR:n sanaston viittaavan erittäin vahvasti pohjoiseen Varsinais-Suomeen. Teoksen suomenkielisen sanaston koostaja on mitä todennäköisimmin ollut kotoisin tältä Suomen lounaisimman kolkan muodostavalta murrealueelta. Alueen muodostavat seuraavat paikkakunnat: Askainen, Eura, Eurajoki, Hinnerjoki, Honkilahti, Kalanti (Uusikaupunki, Uusikirkko Tl.), Karjala Tl., Kiukainen, Kodisjoki, Kustavi, Laitila, Lappi Tl., Lemu, Lokalahti, Luvia, Masku, Merimasku, Mietoinen, Mynämäki, Naantali, Nousiainen, Pyhämaa, Pyhäranta, Raisio, Rauma, Rusko, Rymättylä, Taivassalo, Turku, Vahto, Vehmaa ja Velkua (= SMSA:n keruupiiri 1). Tutkimusaineistosta nousevat esiin erityisesti paikkakunnat Pyhä-

maa, Pyhäranta, Rauma, Laitila, Kalanti (Uusikaupunki, Uusikirkko), Mynämäki ja Rymättylä.⁴

VR:n sanastosta ainoastaan pohjoisessa Varsinais-Suomessa tavattuja sanoja ovat SMS:n ja SMSA:n sisältämien tietojen perusteella esimerkiksi *asuin* 'asuja' (*VR*: *kaupungin asuin*) (SMS: *asuin* VarP: Pyhäranta); *joeksin* 'joutsen' (SMS: *joeksin* VarP) ja *porokakko* (SMSA: *porokakko* 'paistinkakku, joka pannaan uunin suuhun paistumaan ennen kuin leipä voidaan panna uuniin' VarP: Mynämäki).

Mielenkiintoinen tapaus ovat *VR*:ssa esiintyvät *leivon*-määriteosaiset yhdyssanat *leivonhuone*, *leivonkaukalo*, *leivonuuni*, sillä johdosta ei tavata SMSA:n tietojen perusteella määriteosana vaan ainoastaan itsenäisenä sanana *leivoin* 'leivontakaukalo, taikinakaukalo'. Yhdyssanakäyttöön eriytyneenä tunnetaan meillä enää variantti *leivin*- (Länsimäki 1987, 48, 131). Vaikka sanoja *leivon* tai *leivoin* ei löydy murrearkistosta yhdyssanan määriteosina käytettyinä, itsenäisesti esiintyvän sanan *leivoin* 'taikinakaukalo' levikki on kiinnostava: pohjoisesta Varsinais-Suomesta löytyy yli 40 esiintymää, 10:ltä eri paikkakunnalta, mutta muualta Varsinais-Suomesta ei ainoatakaan (SMSA: *leivoin*). Eriytyisen yleinen sana näyttää olevan Rauman, Pyhämäan, Pyhärannan, Laitilan ja Kalannin alueella.

Osa *VR*:n sanastoa on tuttua myös muissa murteissa, mutta olemassa olevat murretiedot painottuvat näissäkin vahvasti pohjoiseen Varsinais-Suomeen: *polus* 'sukkanauha' (SMSA: *polus* 27 esiintymää VarP = 14:ltä eri paikkakunnalta, 1 esiintymä muualta Varsinais-Suomesta, muutamissa muissa murteissa yhdestä kahteen esiintymää); *suoningainen* (SMSA: *suoninkainen* 12 esiintymää VarP, 3 esiintymää PerP); *tipaus* 'tippa, pisara' (SMSA: *tipaus* 33 esiintymää VarP = 14:ltä eri paikkakunnalta, muualta Varsinais-Suomesta ja useista muista murteista yksi tai kaksi esiintymää).

Mikäli oletetaan, että *VR*:n sisältämä suomen kieli perustuu varsinaissuomalaiseen puheenparteen, saa oletama sanaston nimenomaan pohjoisvarsinaissuomalaisesta koostajasta lisävahvistusta monien sanojen levikeistä, esimerkiksi *noppula* 'nappula tms.' (SMSA: *noppula* VarP 45 esiintymää, muualta Varsinais-Suomesta 1 esiintymä, useita esiintymiä satakuntalaismurteissa, muutama maininta eteläpohjalaismurteessa); *kupukka* 'jokin lumpeen sukuinen kasvi; lumme, ulpukka' (SMS: *kupukka* VarP: Vehmaa; PohK: Himanka); *kyhkyläinen* (SMSA: *kyhkyläinen* Varsinais-Suomessa ainoastaan alueella VarP). Sana *haikia* tavataan *VR*:ssa merkityksessä 'ankara, kova, kiivas, katkera' (*VR*: *Haikia* / *Catkera*, lat. *vehemens*, ru. *skarp*, *hefftig*). Merkitys on murretietojen perusteella tuttu muun muassa eteläisessä Satakunnassa ja Etelä-Hämeessä, mutta Varsinais-Suomessa ainoastaan pohjoisessa, Pyhämäan rannikkopitäjässä. Sana esiintyy myös *Nomenclaturassa* mutta viittaa siinä kitkerään tai karvaaseen makuun.

4. Huomattakoon kuitenkin, että koulutettujen kerääjien SMSA:a varten mahdollisimman tyhjentävästi keräämät murrenastot on VarP-alueella koottu Mynämäeltä, Pyhämaa–Pyhäranta-alueelta sekä Hinnerjoelta (Tuomi 1989, 19).

Kaikki *VR*:n sanasto ei murretietojen perusteella viittaa pohjoiseen Varsinais-Suomeen. Tästä sanastosta suurimman ryhmän muodostavat sanat, joista on merkitty muistiin esiintymiä muissa varsinaissuomalaismurteissa, lähinnä eteläisessä Varsinais-Suomessa, esimerkiksi *kotolainen* 'syntyperäinen, kotimainen' (VarE: Sauvo); *storkki* 'haikara' (SMSA: *haikara* VarE: Perniö, kyse yhdestä esiintymästä, joten sana saattaa olla tuttu kirjallisuudesta); *köyräselkä* (SMSA: *köyrä* VarE: Muurla; PohK: Himanka); *silmuri* 'silmäpuoli' (VarE: Kuusjoki; PohE: Isokyrö, Ilmajoki, Jalasjärvi) ja *vapsalainen* 'ampiainen' (VarY: Aura, Pöytyä).

Muutama *VR*:n sana viittaa satakuntalaismurteisiin (SatL-P): *keskuker-rammainen* 'keskinkertainen' (SMS: *keskukertainen* SatL: Merikarvia); *kurakäsi* 'vasen käsi' (SMS: *kurakätinen* SatP: Ikaalinen; PohK: Himanka; *kurakäsi* joitakin tietoja PohK, PohP: Pudasjärvi; muutamia tietoja PerP; Kai sekä etelämpää itämurteiden alueelta)⁵; *äiteliäs* 'mauton' (SMSA: *äiteliäs* SatP: Viljakkala). *VR*:ssa esiintyy myös muutamia sanoja, jotka murretietojen perusteella viittaavat muualle kuin varsinaissuomalais- ja satakuntalaismurteisiin: *kiltti* 'ylpeä' (SMS: *kiltti* PohE: Laihia); *kutingi* 'aita, valli' (SMSA: *kutinkiaita* PohP); *nuote* 'sukulainen' (SMSA: *nuoteet* KarE); *perävieret* 'takamus' (PohE; HämE-K; sekä itäm.); *tyyste* 'kankaan reunus, rypytys, pitsi tms.' (*VR*: *Sepalus* / *Tyyste*) (SMSA: *tyyste* 'kankaan loppu kangaspuissa tms.' HämK).

Lexicon Latino-Scondicum 1637 ja *VR* 1644

Kahden vanhimman tulkisanakirjamme eli Schroderuksen teoksen ja *VR*:n välistä yhteissanastoa on noin 250 lekseemiä. Näihin sanoihin sisältyy yleistä perussanastoa mutta myös nykysuomen näkökulmasta katsoen vieraita sanoja. Yhteissanastossa esiintyviä sanoja, jotka SMS:n ja SMSA:n sisältämien tietojen perusteella tunnetaan ainoastaan pohjoisessa Varsinais-Suomessa ja läntisessä Satakunnassa (tai liepeillä), ovat *heltymys* 'ihon hiertymä, hankautuma' (VarP: Rymättylä; SatL: Ahlainen; myös SatE: Vampula) ja *vipsu* 'rimpsu' (SMSA: *vipsu* VarP; SatL-E).

Molemmissa sanakirjoissa mainitaan myös sana *koiso*, Schroderuksella taudinnimitysten yhteydessä merkityksessä 'luumätä' ja *VR*:ssa kasvia merkitsevässä yhdyssanassa *koisonpuu*. Myös itsenäisesti käytettynä *koiso* on murteissamme tunnettu kasvinnimityksenä. Tällöin sillä on viitattu koiruohon (*Artemisia absinthium*) (SMS: *koiso* SatP; VarP; SatE) tai pujoon (*Artemisia vulgaris*) (KesP: Karstula). *VR*:n tapauksessa ei kuitenkaan ole kyse näistä korkeista ruohokasveista vaan nimityksellä tarkoitetaan tiettyä hedelmäpuulajia, kvittenipuuta (*Cydonia vulgaris*) (SEO: *kvitten*). Tässä on käsittääkseni suomenkielisen vastineen lisääjällä tapahtunut virhe. Ilmeisesti hän on sekoitta-

5. Schroderuksella esiintyy itsenäisenä sana *kura* 'vasen'. SMS:n mukaan sanaa ei Suomen alueella (enää) tunneta, sillä ainoa kirjattu esiintymä on Inkeristä (SMS: *kura*).

nut sanakirjassa ruotsalaisvastineena esiintyneen nimityksen *qwedenträä* (VR 1538: *kwedenträ*) samannäköisiin koisoskasvien *kves*-alkuisiin ruotsalaisnimityksiin ja päätyntä muodostamaan yhdyssanan *koisonpuu*. Oli miten oli, *koiso*-sanana käyttö kielii sanan käyttäjän murretaustasta: sekä kasvin että luumädän nimityksenä *koiso* esiintyy samoilla alueilla eli pohjoisessa Varsinais-Suomessa ja satakuntalaismurteissa (SMS: *koiso* 'luumätä' VarP: Hinnerjoki, Pyhämaa, Karjala TI; SatL etelälaita; myös SatE: Kokemäki ja SatP: Mouhijärvi).

Schroderuksen ja VR:n yhteissanastossa esiintyy muutama tapaus, joita tavataan murretietojen perusteella ainoastaan niillä Varsinais-Suomea ja Satakuntaa pohjoisemmilla alueilla, joiden sanastoa todettiin edellä tavattavan Schroderuksen teoksessa: *airokas* 'ankerias' (SMS: *airokas* PohP; Kai; PerP); *emä* 'laivan köli' (SMS: *emä* PohP; Kai; KarP) ja *kuoleskelemus* 'kaatumatauti' (SMS: *kuoleskella* 'kaatumatautikohtauksen saamisesta' PerP, PohK; *kuoleskelevainen* 'kaatumatautinen' PohK). Vaikka *Lexicon Latino-Scondicum* ja VR pohjautuvat eri teoksiin eikä niiden sanastoa tarkastellessa kiinnity huomio erityisiin yhtäläisyyksiin, edellä esitetyn kaltaisten tapausten kohdalla lienee pidettävä mahdollisena, että varhaisempi sanakirja on vaikuttanut muutamia vuosia myöhemmin ilmestyneen teoksen suomenkieliseen sanastoon. *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* mukaan edellä mainitut sanat eivät ole esiintyneet muussa aiemmassa kirjasuomessa (VKS: *airokas*, *emä*, *kuoleskelemus*).

Lexicon Latino-Scondicum 1637 ja *Nomenclatura* 1678

Edellä jo mainitsin, että Schroderuksen ja Florinuksen tulkkisanakirjoissa esiintyy n. 290 sellaista yhteistä sanaa, joita ei tavata VR:ssa. Kyse on suurimmaksi osaksi perussanastosta. Myös ne nykysuomen kannalta vieraat sanat, joista löytyy murrearkistoon tallennettua tietoa, ovat yleensä suhteellisen laajalevikkisiä. Odotuksenmukaista on, että *Lexicon Latino-Scondicum* ja *Nomenclaturan* yhteissanasto on sellaista, joka on tunnettu sekä läntisessä Satakunnassa että eteläisessä Varsinais-Suomessa (tai hämäläismurteissa). Tällaista sanastoa edustavat esimerkiksi lekseemit *häyry* 'häkä' (SMS: *häyry* VarP-E paikoin; VarU-Y; Sat; HämP-E); *kiiskinen* 'kiiski' (*Acerina cernua*) (SMS: *kiiskinen* VarP-E-Y; SatE-L; PohK-P; PerP) ja *kokkaro* (Schroderus), *kokkare* (Florinus) (SMS: *kokkaro* SatL: Ahlainen; Kym: Jaala; *kokkare* yleisesti tunnettu).

Varsinaisia odotuksenvastaisia tapauksia ei ole, mutta sanojen *kaaputus* (Schroderus: *kaaputos* 'jostakin irti kaaputettavaa syötävää'; Florinus: *kaaputus* (erityismerkitystä vailla oleva teonnimi)) (SMS: *kaaputus* HämP-K; Kym; KesE) ja *katitsa* 'katiska' (Häm; KarE) levikit eivät selitä niiden esiintymistä Schroderuksella. *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* mukaan kumpaakaan sanaa ei kuitenkaan ole tavattu kirjasuomessa ennen Schroderuksen teosta (VKS: *kaaputus*, *katiska*).

VR 1644 ja *Nomenclatura* 1678

Voidaan pitää odotuksenmukaisena, että VR ja Florinuksen *Nomenclatura* sisältävät runsaasti yhteistä sanastoa, koska ne edustavat niin vahvasti varsinais-suomalaista puheenpartta. Tosin kummassakin on omat mausteensa. VR:ssa ja *Nomenclaturassa* tavattavan yhteissanaston määrä on noin 810 sanaa. Yhteissanaston sanat ovat vahvasti varsinaissuomalaisia, esimerkiksi *apelias* 'apila' (SMS: *apelias* VarY: Maaria; VarP: Rusko; VarE: Perniö, Kiikala; VarU: Lohja, Vihti); *kalmatriikka* 'västäräkki' (SMS: *kalmastrikka* VarY ja liepeiltä; VarP: Vehmaa); *kaltiainen* 'kohottamaton ohut leipä' (SMS: *kaltiainen* VarP-E-Y, esim. VarP: Vehmaa; VarE: Halikko, Sauvo; myös HämE länsiosaa); *luikoi* 'joutsen' (SMSA: *luikoi* VarP-E-Y; PohE), *nukulainen* 'nokkonen' (SMSA: *nukulainen* VarP-E-Y; SatE; LänP jne.); *porsto* (SMSA: *porsto* VarP-E-Y runs.; KarE 1 esiintymä) ja *sasupää* 'poskipää' (SMSA: *sasupää* VarP runs.; VarE 1 esiintymä; VarY; SatE-P; PohE jne.).

Osa lekseemeistä saattaa viitata Florinuksen hämäläissanaston tuntemukseen: *iiliskotti* 'siili' (VarP: Pyhäranta; HämP: Kangasala); *marhaminta* 'päitset, riimu' (SMSA: runs. HämE; PohE; VarP, mutta ei muualla Varsinais-Suomessa); *navetto* (VarP runs.; SatE-P; HämE; KesE; Kai). Nämä sanat voivat toisaalta olla peräisin myös VR:sta. Monet edellä mainitut yhteissanaston sanat vahvistavat oletusta, että VR:n suomalaissanaston takana on pohjoisesta Varsinais-Suomesta kotoisin oleva henkilö. Saman asian puolesta todistavat myös *fänikka* 'joukko, seurue' (VarP: mm. Pyhämaa) ja *heimolainen* 'sukulainen; samaan yhteisöön kuuluva yms.' (VarP: Pyhämaa).

Murrelevikiltään kiinnostava sana on kaikissa tulkkisanakirjoissa esiintyvä *ahven* variantteineen. Schroderuksella esiintyy murteissa yleisesti tunnettu asu *ahven*, VR:ssa ja *Nomenclaturassa* taas *ahvena*. Variantti *ahvena* tunnetaan murteissamme linjan Pyhäranta (VarP), Vammala (SatE), Loppi (HämE), Orimattila (HämK), Iitti (Kym) ja Tytärsaari (KarE) etelä- ja länsipuolella (SMS: *ahven*). Myös *askel*-sanan variantit osoittavat sanakirjojen välisiä murre-eroja. Schroderuksella esiintyvällä variantilla *askel* on murteissa laajin levikki; VR:ssa esiintyvistä asusta *askele* on saatu tietoja enää vain harvakseltaan Satakunnasta, Etelä-Pohjanmaalta, Hämeestä ja Kymenlaaksosta; Florinuksen *askela* taas on tyyppillinen varsinaissuomalainen vastine (SMS: *askel*).

Kysymys tekijöistä

Kysymys kahden vanhimman sanakirjamme tekijöistä on askarruttanut suomen kielen tutkijoita vähintäänkin sata vuotta. Teosten murrelevikkejä tarkastelemalla on mahdollisuus päästä eteenpäin asian selvittämisessä. Päätelmiä joudutaan kuitenkin tekemään vertailemalla eri aikakausien kieltä, joten kielen mahdollinen muuttuminen on otettava huomioon. Epävarmuustekijät mielessä pitäen voidaan sanaston rakenteessa nähdä selvät viittaukset tietyille murrealueille.

Schroderus kirjoitti teoksensa esipuheessa saaneensa suurimman osan sanastoaan Marcus Paavalinpoika Björneburgensikselta. Niinpä hän sai sanastoa myös muista lähteistä. Björneburgensis sopii tutkimusteni perusteella suomalaissanaston kokoajaksi, mutta *Lexicon Latino-Scondicumissa* on myös huomattava määrä sanoja, jotka viittaavat läntistä Satakuntaa pohjoisemmaksi eli Etelä- ja Keski-Pohjanmaalle. Teoksessa ei juuri näy merkkejä pohjoispohjalaisesta sanastosta, vaikka Björneburgensis asui Schroderukselle suomalaissanastoa luovuttaessaan Oulussa.

Tutkimukseni perusteella VR:n suomalaissanaston kokoaja on pohjoisen varsinaissuomalaismurteen edustaja. 1600-luvun tunnetuista kielimiehistä kysymykseen voisivat tulla esimerkiksi vuoden 1642 Raamatun käännöskomiteaan kuuluneet Maskun kirkkoherra Henrik Hoffman (1599–1666) ja komitean sihteerinä toiminut Turun lukion opettaja Jonas Matinpoika Raumannus (1608–1683). Molemmat ovat kotoisin pohjoisvarsinaissuomalaiselta murrealueelta. *Formulaen* kirjoittajaa koskevan pohdinnan yhteydessä Häkkisen esiin nostama Laurentius Petri on hänkin turkulaissyntyisenä mahdollinen kandidaatti, kuten myös raamatunkäännöskomiteaan kuulunut, muun muassa Turun Akatemiassa pyhien kielten professorina toiminut Martin Henrik Stodius (1590–1675). Huomattakoon kuitenkin, että Turun kaupungissa puhuttu kieli on jo keskiajalta lähtien saanut vaikutteita muista murteista (Kettunen 1930, 16; Rapola 1990 [1962], 99), ja Turku onkin tapana lukea kuuluvaksi ns. lounaisiin välimurteisiin. Ilman yksityiskohtaista aikakauden kirjallisten lähteiden vertailua on mahdoton päätellä, kuinka paljon Turun puheenparsi 1600-luvun puolivälissä erosi sen itä- ja pohjoispuolella puhuttavista pohjoisista varsinaissuomalaismurteista.

Tämän tutkimuksen perusteella edellä mainituista henkilöistä todennäköisimpinä vuonna 1644 ilmestyneen sanakirjan suomalaissanaston laatijoina pitäisin Raumannusta ja Hoffmannia. Näistä kahdesta Raumannuksen puolesta puhuu varsin runsas Raumalle ja sen lähipitäjiin Pyhärantaan ja Pyhämäahan viittaava sanasto. Myös Kalantiin ja Laitilaan viittaavaa sanastoa on yhtä lailla runsaasti. Raumannus työskenteli Kalannin (Uusikirkko) kappalaisena 1640-luvun alusta lähtien vuoteen 1675 (Laine 2006, 139). VR:n pohjoisvarsinaissuomalaisessa sanastossa on Rauma–Uusikaupunki-tienoon sanaston ohella runsaasti saman murrealueen eteläisimpiin osiin viittaavaa ainesta. Merkittävän osuuden Biblian käännös- ja kielentarkastustyössä tehnyt Hoffman oli syntynyt pohjoisen Varsinais-Suomen eteläosassa Mynämäellä (Mietoisissa), Saaren kylässä (Saaren kuninkaan kartanossa). Hän toimi Maskun kirkkoherrana vuodesta 1627 kuolemaansa asti. Hoffman omisti 1630-luvulta lähtien myös Rymättylässä ratsutilan sekä kolme muuta tilaa. (Oja 1964, 57–77; Heininen 2004, 37–38.) Vahvimmin eteläisemmän osan sanasto viittaakin Mietoiisiin, Mynämälle, Karjalaan (TI), Maskuun, Raisioon ja Rymättylään.⁶

6. Vuoden 1642 Biblia oli kirjallisen kielenkäytön esikuva, joten sen ja VR:n kielen sanaston ja ortografian yhtäläisyydet todistavat lähinnä Biblian linjan seuraamisesta. Tällaisia yhtäläisyyksiä ovat mm. dz:n käyttö tz:n sijaan, sanastoyhtäläisyydet, jotka Hoffman on korjannut Agricolan tekstistä Bibliaan, sekä prefiksiverbien karttaminen (ks. Hoffmanin korjauksista Rapola 1963).

Edellä mainitun tueksi voidaan esittää, että Raamatun kääntäjät ja kielen korjaajat ovat tunnetusti kunnostautuneet sanakirjatyössä. Esimerkiksi *VR*:n aiemman painoksen (1538) tekijöiksi on arveltu ruotsalaisen vuoden 1526 koko-raamatun kääntäjiä eli ruotsalaisveljeksiä Olaus ja Laurentius Petriä (esim. Palmér 1939, 190; ks. lisää Romppanen 2001, 115). *Nomenclaturan* laatija Florinus puolestaan oli suomenkielisen raamatunpainoksen (1685) kielen muokkaaja ja tarkistaja. Mainittakoon myös, että Raumannuksen ja Hoffmannin kanssa vuoden 1642 Raamatun käännöskomitean jäsenistön muodostaneet komitean johtaja Eskil Petraeus, jo mainittu Martinus Stodius ja Piikkiön kirkkoherra Gregorinus Favorinus työskentelivät hekin kielenkuvausten parissa: vuonna 1649 ilmestyi varhainen suomen kielen kielioppi, Petraeuksen *Linguae Finnicae brevis institutio*, jonka laadintatyössä ruotsinkielistä Petraeusta Stodius ja Favorinus avustivat (Petraeus 1968 [1649], 7–8).

Lopuksi

Lähestyin tutkimuksessani 1600-luvun tulkkisanakirjojen kieltä niiden sisältämän sanaston murrelevikkejä tarkastelemalla. Tarkastelin sanoja pitkälti varsinais- ja länsisuomalaisesta näkökulmasta, sillä tulkkisanakirjojen sanasto viittaa pääasiassa tälle suunnalle. Toisesta näkökulmasta esiin saattaisi tulla uusia kiinnostavia seikkoja. Olen tässä tutkimuksessani voinut tarkastella sanakirjojen kieltä vain suhteellisen suppeasti, ja sanastoa koskeva analyysi saisisikin erinomaista lisätukea esimerkiksi äänneopillisesta tarkastelusta. Edelleen historiantutkimus voisi tarjota kaivattua lisätietoa muun muassa henkilöhistorioiden osalta. Toivon kuitenkin, että tutkimukseni on tuonut tulkkisanakirjoja koskevia arvoituksia askeleen lähemmäksi ratkaisujaan.

Aineslähteet

- Florinus, Henrik 1678: *Nomenclatura rerum brevissima Latino-Sveco-Finnonica*. Aboae. Näköispainos. SKS, Helsinki 1976.
- Schroderus, Erik 1637: *Lexicon Latino-Scondicum*. Holmiae. Näköispainos. Utg. av Bengt Hasselman. Uppsala 1941.
- VR = *Variarum rerum vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione*. Holmiae, 1644.

Muut lähteet

- Collijn, Isak 1925: Efterskrift. – *Variarum rerum vocabula cum Sueca interpretatione* (1579). Faksimileupplaga. Stockholm 1925.
- Formulae puerilium colloquiorvm*. Stockholmiae 1644.
- Hakulinen, Lauri 1967: Suomen sanakirjoista. – *Kirjoituksia suomen kielestä*. Tietolipas 51. SKS, Helsinki.
- Haugen, Eva L. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries*. Kraus International Publication, New York.
- Heininen, Simo 2004: Hoffman, Henrik. – *Suomen kansallisbiografia 4*. SKS, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2009: Poikien keskustelukaavoja kolmella kielellä. – Häkkinen, Kaisa (toim.): *Formulae puerilium colloquiorvm*, 9–28. Wanhan suomen arkisto 2. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku.
- Kettunen, Lauri 1930: *Suomen murteet II. Murrealueet*. SKST 188. SKS, Helsinki.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Laine, Tuija 2006. Raumannus, Jonas Matthiae. – *Suomen kansallisbiografia 8*. SKS, Helsinki.
- Lindblom, Jacob Axelsson 1790: *Lexicon latino-suecanum*. Upsala.
- Länsimäki, Maija 1987: *Suomen verbikantaiset in : ime -johdokset*. SKST 469. SKS, Helsinki.
- Oja, Aulis 1964: Maskun kirkkoherrat Hemming Henrikinpoika ja Henrik Hoffman. – *Genos*. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja, no 35. Suomen sukututkimusseura, Helsinki.
- Palmér, Johan 1924: Om Variarum rerum vocabula. – *Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- 1939: *Undersökning i Olavus Petris språk* 3. Lunds universitets årsskrift, no. 2. Lund.
- Petraeus, Eskil 1968 [1649]: *Linguae Finnicae brevis institutio*. Aboae. Näköispainos. SKS, Helsinki.
- Rapola, Martti 1929: Henrik Florinus. Elämäkerran ääriiivoja. – *Varsinais-Suomen maakuntakirja*. Varsinais-Suomen maakuntaliitto, Turku.
- 1963: *Henrik Hoffman – puristinen kielenkorjaaja*. Suomi 110:3. SKS, Helsinki.
- 1967: *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. SKS, Helsinki.
- 1990 [1962]: *Johdatus suomen murteisiin*. Tietolipas 4. Neljäs painos. SKS, Helsinki.
- Romppanen, Birgitta 2001: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensia, nr 91. Universitas Wasaensis. Vasa. [http://www.universityofvaasa.fi/materiaali/pdf/isbn_951-683-931-2.pdf]

SCHEFFERUS, JOHANNES 1680: *Svecia Literata sev Descriptis & Scriptoribus gentis sveciae*. Opus postumum. Holmiae.

SD = Rietz, Johan Ernst 1862–1867: *Svenskt dialektlexicon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Projekt Runebergs digitala faksimilutgåva 2007. [<http://www.runeberg.org/dialektl/>]

SEO = Hellquist, Elof 1922: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund. Projekt Runebergs digitala faksimilutgåva 2004. [<http://www.runeberg.org/svetym/>]

SETÄLÄ, E. N. 1898: *Ensimmäinen suomen kielen sanakirja. – Kirjailija-albumi 20-vuotisen kustantajatoimen johdosta 1878–1898*. Werner Söderström, Porvoo.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.

SMS = *Suomen murteiden sanakirja 1–8 (a–kurvottaa)*. KKTK, Helsinki 1985–2008.

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. KKTK, Helsinki.

TUOMI, TUOMO 1989: *Suomen murteiden sanakirja. Johdanto*. KKTK, Helsinki. *Variarum rerum vocabula cum Sueca interpretatione*. Holmiae 1538. Faksimileupplaga. Stockholm 1925.

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Osat 1 ja 2, A–K. KKTK, Helsinki 1985–1994.

Kirsi-Maria Nummila
Suomen kieli
20014 Turun yliopisto
kirnum[a]utu.fi